

AZ IZMAELITA PÉNZVERŐJEGYEK KÉRDÉSÉHEZ

Réthy László, akinek nevével a *Corpus Nummorum Hungariae* elválaszthatatlanul összeforrott, utalt először arra, hogy a XIII. századi magyar pénzekben látható „mongólikus jegyek” az írásos emlékeinkben emlegetett izmaelita kamaraispánok működésének tanújelei.¹ A XIII. századra vonatkozólag kétségtelenül helyes megfigyelésének alátámasztására és igazolására Anjou-kori adatokat is felemlített, ezzel azonban téves következtetések útjára lépett. Az I. Lajos idejében kamaraispáni tisztségeket viselő Szerecsen Jakabot és Jánost ugyanis nevük alapján izmaelitáknak mondotta, pénzverőjegyük, a szerecsenfej és Besszarabia címere, a három szerecsenfő hasonlósága alapján származási helyüket is rögzíthetni vélte s mindebből megállapította: „A szaracénok vagy izmaelita kereskedők nem tűntek el az országból a tatárpusztítással, hanem elmagyarosodtak, s mint ilyenek, még I. Lajos korában is, régi foglalkozásaik üzése közben tűnnek föl s még nagyobb fényben, mint az Árpád-házi királyok alatt.”²

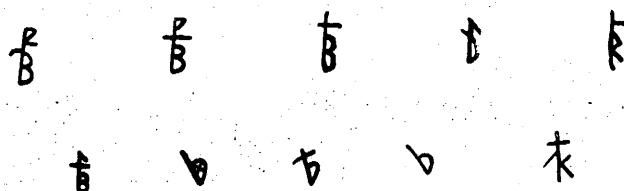
Az izmaelita kamaraispánoknak ez a feltételezett XIV. századi szerepe elhatározóan befolyásolta Schulek Alfrédot, amidőn az Anjou-kori pénzeket időrendbe szedte.³ A bulgár pénzeknek Réthy által összegyűjtött mongólikus jegyeit szembeállította a XIV. századi magyar pénzek verőjegyeivel, amint ezeket ugyancsak Réthy egy táblázaton összeállította s azután egyes típusok hasonlósága alapján bizonyos magyar vereteket izmaelita eredetűeknek nyilvánított.⁴ A hasonlóság, mint a Schulek tanulmányából átvett két ábra mutatja, valóban nagy, mivel pedig Horváth Henrik művészettörténeti elemzésével előzőleg már bizonyossá tette, hogy a magyar sorozatban első helyen látható pénzverőjegy budai vereteket jelöl,⁵ az elmélet tovább fejlődhetett. Schulek most már bizonyosnak vette, hogy az izmaelita kereskedőknek Réthy által általánosságban feltételezett XIV. századi szereplése Budán valóság volt. Szerecsen Jakab ispánt tehát budai polgárnak mondta, amiben igazat is kell neki adnunk, mivel a Szerecsenházi írásos adat tanúskodik, de ugyanennek tekintette Chimlei Péter ispánt is, amit már nem fogadhatunk el, mert egyedüli érve az, hogy a név izmaelita. Bármennyire tartjuk tehát valószínűnek, hogy Chimlei mint budai kamaraispán itteni polgár volt — s reméljük, hogy ezt bizonyító írásos adat még fog előkerülni —, nevének állítólagos izmaelita jellege magában nem elegendő bizonyíték. Schulek végül már egész izmaelita kolóniát vélt felismerni Budán. A pénzverőjegyek ábráin első helyen láthatót ugyanis megtalálta I. Lajos és Zsigmond oly pénzein, amelyeket 1358—1364 ? és 1387—1420-ra datált⁶, s mert így egy ember működéséhez az nem volt hozzákapcsolható, logikusan feltételezte, hogy az talán kollektív jegy. „A kamarabérleti szerződések gyakran említik minták gyanánt a »per *cives Budenses fabricatae*« pénzeket; talán e »budai polgárok« közül a pénzveréssel foglalkozók által *testületileg, egyetemleges felelősséggel* készített pénzeket jelölték így?”⁷

Az elméletet ingatag alapokon nyugvónak érezzük. Szerencsénkre — ugyan ki is bírálna szívesen egy hipotézist, amelyről tudja, hogy szerzőjének szívéhez közel áll — maga Schulek kifejezést adott a helyes tudományos felfogásnak, amidőn megjegyezte, hogy a teóriájára épülő korrendet egyáltalán nem tartja „változtathatatlanak, véglegesnek”.⁸ Kijelentésére hivatkozva kötelességszerűen vonjuk kétségbe az Anjou-kori pénzverőjegyek izmaelita eredetét, miután a véletlen szeszélye oly bizonyítékot juttatott kezünkbe, amely az elmélet egyik legerősebb pillérét dönti romba.

A „véletlen” kifejezést azonnal magyaroznunk kell. Nem az az esetleges, hogy ráakadtunk a Zsigmondkori Oklevéltár anyagának gyűjtése és kiadása közben több budai esküdt 1409. július

28-i oklevelére.⁹ Ennek a munka jellegénél fogva kezünkbe kellett kerülnie. Csak az a véletlen, hogy az oklevélre rányomott egyik pecsét ábrájára vissza tudtunk emlékezni, amidőn Anjou- és Zsigmond-kori aranyforintok képein azonos jelet láttunk. Ez a jel a bulgáriai „mongólikus” és a magyar izmaelita jegyek sorozatában egyaránt az első helyen látható, ugyanígy a facsimilében közölt 1409-i oklevélen is balról a legelső s nem más, mint Franciscus Bernhardi nevének kezdőbetűiből képzett monogram.

Az oklevél már magában is tájékoztat Bernhardi személyéről és vagyoni helyzetéről. Kitér belőle, hogy olasz származású (Gallicus) budai polgár s tehető ember, mert a város közelében olyan allódioma van, amelyet nem is teljes egészében, hanem egy kőház s gyümölcsös-kert nélkül 200 aranyforintért ad zálogba Rozgonyi Simon országbírónak. Az allódiom sem valami közönséges birtok. Ugyanaz, amelyet korábban Kunc ispán majorjának neveztek, a XV. század második felében pedig Szilágyi Erzsébet nyaralója lett.¹⁰ A fekvőség értékéhez jól illik az oklevél szokatlan jellege. Szerencsés körülmény, hogy az ügylet nem a város tanácsa, de nem is hiteleshely, mint a budai káptalan előtt került megkötésre, mert akkor nem lett volna mód arra, hogy Bernhardi pecsétje rákerülve az oklevélre, napjainkig fennmaradjon. Ellenben a négy esküdt előtt tett „bevallás”-nak hitelességét Bernhardi nagyban emelte az országbíró, sőt mindenki szemében azzal, hogy az esküdteknek — helyesebben: közülök háromnak — pecsétjei mellé a sajátját is oda-illesztette.¹¹

1. kép. Felső sor: „Mongólikus” jegyek bulgár pénzekben, Réthy után. Alsó sor: A Montenuovo-jegyzék néhány magyar (izmaelita) pénzverőjegye

Egyéb adataink, amelyek a XIV. és XV. század fordulójáról viszonylag nagy számban maradtak fenn, megerősítik az 1409-i oklevél vallomását. A belőlük kibontakozó képet nem lehet célunk korrajzzá szélesíteni. Ily feladatra azért sem vállalkozhatunk, mert nem ismerjük Bernhardinak sem 1387 előtti szereplésére, sem élete utolsó másfél évtizedére vonatkozó hazai okleveleinket, azt pedig még kevésbé tudjuk, hogy mily családból származott — csak firenzei származása bizonyos¹² —, hogyan s kiknek megbízásából, mily feladatok elvégzésére jött Magyarországra, mikor telepedett meg Budán, s mily olasz — kereskedő vagy bankár — társulatokkal tartott fenn kapcsolatokat. Ha mégis kissé részletesebben ismertetjük a róla szóló megemlékezéseket, ezt azért tesszük, hogy az izmaelita-teória valószínűtlenségéről meggyőzzük az olvasót.

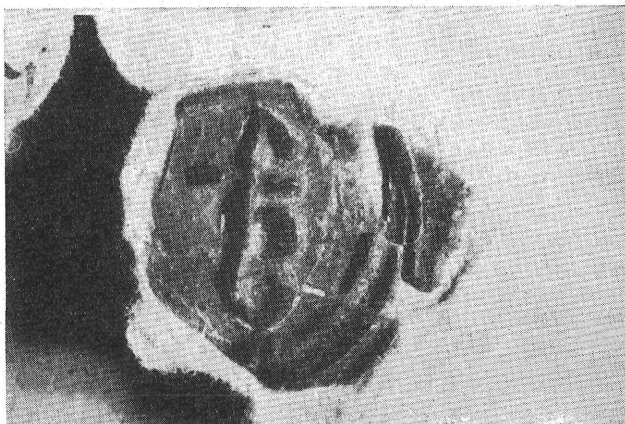
Az első adat, amely Bernhardit fontos gazdasági vezető helyen mutatja, 1382-ből való. Ekkor I. Lajos reá és Szerecsen Jánosra bízta a harmincadispánságot,¹³ azaz a behozatali és kiviteli vám kezelését. 1387-ben ugyanők Zsigmondtól a lucrum camerae ispánságát nyerték el,¹⁴ vagyis a már adóvá lett pénzverési illeték beszedését intézték, 1389-ben pedig ismét harmincadispánok lettek.¹⁵ 1392-ben Bernhardi egyedül a pénzverőkamarák ispánja, majd 1396-ban ugyanezen tisztén kívül egyszersmind a harmincadispánit is kezében tartja.¹⁶ Munkaköreit a jó szakember biztonságával látta el. Aranyforintjait az utókor művészi kivitelük miatt dicséri, kortársai számára pedig neve szinte fogalomná lett. A harmincadispánok közül 1399-ben Zsigmond egyedül őt emelte ki, amidőn a soproniak számára egykori kiváltságait biztosította,¹⁷ ugyanígy Garai Miklós nádor 1417-ben mindazok közül, akik a lucrum camerae ispánságot régi idők óta a sajátjuknak mondhatták, név szerint szintén csak őt említette.¹⁸ Zsigmondot azonban nemcsak ispán-ságok vállalásával szolgálta. 1397-ben, amidőn Firenzében járt s onnan nagyobb mennyiségű szövetet hozott magával,¹⁹ odautaztában a király megbízásából Velencében is tárgyalt, mégpedig eredményesen, mert a köztársaság elhatározta, hogy elküldi Magyarországra követeit.²⁰ Kapcsolata az uralkodóval számára is gyümölcsöző volt. Máskor ugyanis Zsigmond támogatta királyi

szavával, közbenjárásával velencei követeléseinek érvényesítésénél, mintegy a magáénak tekintve érdekeit.²¹

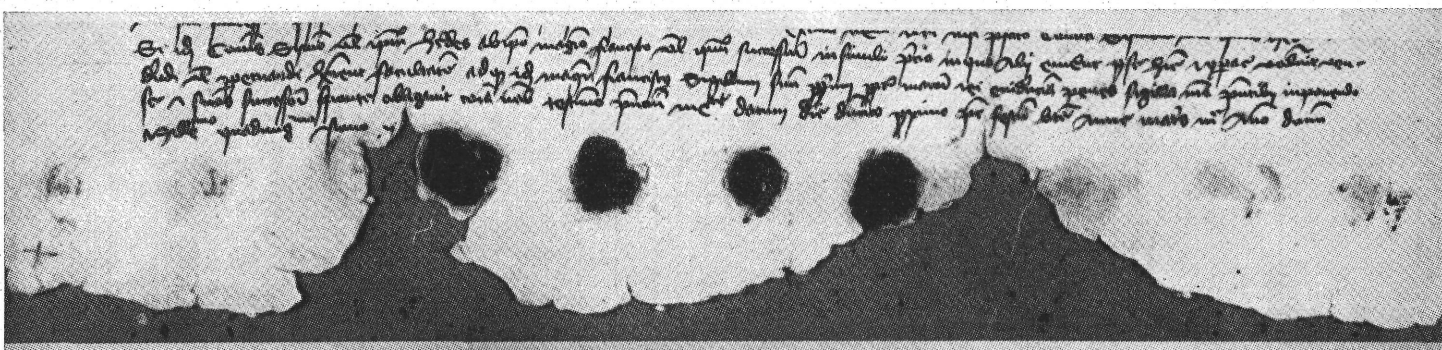
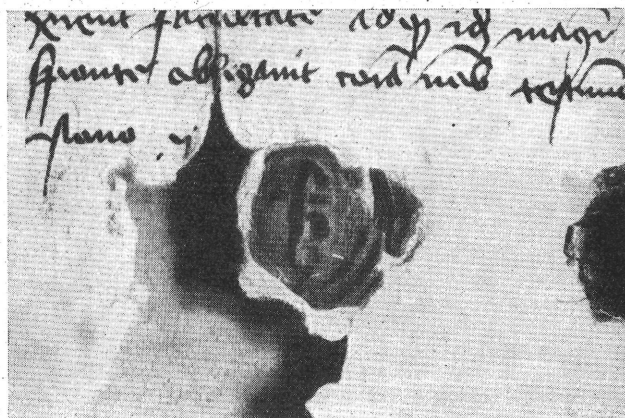
A kamaraispáni működéséről fennmaradt adatokból nem derül ki, hogy bérlő, vállalkozó gyanánt, vagy pedig mint királyi tisztviselő, megbízásból látta-e el munkakörét. Az első feltevést tartjuk valószínűnek, de bármint volt is, jelentős tőke nélkül működését meg sem kezdhette. Akár előleget kellett adnia a bérlet összegéből a királynak, akár biztosítékot nyújtania ugyanannak, hogy hűen fog sáfárkodni, mindenképpen vagyónra vagy jótállókra kellett támaszkodnia, a pénz viszont, amely Budán vagy formájában

tűnt a világ elé, nagy jótállókat nyert meg számára, olasz vállalkozóknak hitel formájában bús hasznot hozó tőke lehetett. Nyereségét nem igyekezett birtokra átváltoztatni, megmaradt polgárnak. Csak egy nagyobb birtokszerzéséről van tudomásunk. 1389-ben, feltehetőleg kölcsönök fejében, Zsigmondtól adományul kapta a Zágráb megyei Jasztrebarszkat. De nem sokáig tartotta kezében. Öt év múlva eladta 4000 aranyforintért.²²

A főúri családok közül főleg a Kanizsaiakkal állott szoros kapcsolatban. Ezek közül János esztergomi érsek és főkancellár, a XIV. és XV. század fordulóján Zsigmond legbefolyásosabb tanácsadója, egyik testvére, Miklós mint tárnokmester a városok ügyeivel foglalkozott, a másik, István pedig mint udvarmester szintén tagja a királyi tanácsnak. Adataink nem nyújtanak felvilágosítást Bernhardi és a Kanizsaiak viszonyának lényegéről, megengedik azonban, hogy bizalmasnak és szorosnak lássuk. Abból, hogy 1393-ban Bernhardi 2600 aranyforintért eladta budai házáat az érseknek,²³ a vételár alapján csak azt lehetne következtetnünk, hogy igen tekintélyes objektumról volt szó. Azon sem csodálkozhatunk, hogy három hét múlva ugyanezt a házat Kanizsai visszaadta örökbérlet gyanánt Bernhardinak oly feltétellel, hogy évente 50

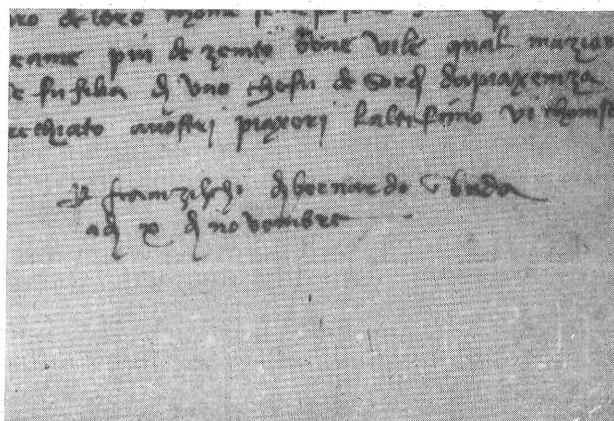

2. kép. Bernhardi pecsétje

3-4. kép. Az 1409. július 28-i oklevél befejező része Bernhardi pecsétjével

aranyforintot, 24 — egyenként öt márka súlyú — gyertyát és egy mázsa olajat szolgáltat be az esztergomi egyháznak s oly kötelezettséggel, hogy Buda melletti majorjának hasznából fogja pótolni a hiányt, ha a ház jövedelme nem fedezné a bért.²⁴ Mindez úgy hangzik, mintha Kanizsai 2600 aranyforint értékű alapítványt tenne egyháza javára, az ingatlan kezelését azonban nem bízza reá, mert biztosabbnak és hasznosabbnak látja, ha háztulajdonra betáblázott járadékot juttat neki. A különös csak az, hogy a járadék meglepően alacsony, mivel ez rendszeren a tőke 10%-a szokott lenni.²⁵ Egy másik esetben kb. ily összeget is tett ki. Itt Kanizsai Miklós tett alapítványt az örményesi pálosok javára, két budai házat terhelve meg örökjáradékkal s ismét Bernhardi volt az, aki az ingatlanokat bérbe vette. A két ház burgrechtjét a tárnokmester 1392-ben így állapította meg: 60 aranyforint, két mázsa olaj, egy korsó tinnhal és 100 db só, s egyszersmind megengedte, hogy az olaj beszolgáltatását 20, a halét pedig hat aranyforinton meg lehessen váltani.²⁶ A házak egyikét Bernhardi 1398-ban 600 forintért, forintját száz új dénárral számítva, eladta egy brünni származású budai polgárnak. A járadékot most meg kellett osztania. Bizonyára azért, hogy nagyobb vételárat érhesse el, a házra igen alacsony terhet hárított. Mindössze egy mázsa olajat és a halat

5. kép. Bernhardi 1408. november 10-i levelének aláírása

kellett az új tulajdonosnak beszolgáltatnia, amit azonban 16 aranyforintért meg is válthatott.²⁷ A másik házat ily módon aránytalanul magas járadék: 70 aranyforint és száz só terhelte. Megtartása nyilván rossz üzlet lett volna Bernhardi számára, ezért félév múlva lemondott róla s visszaadta a pálos kolostornak.²⁸ Ha összeszámítjuk a két ház együttes censusát és a mesterkedéssel 600 forintra feltornázott vételárú ház mellett a másik értékét 400 forintra becsüljük, a házak és a census között valóban 1:10 arányt kapunk. Mellőzve a kérdés feszegetését, hogy a tárnokmester miért adott 600 forintos ajándékot Bernhardinak — az ügylet lebonyolítása ugyanis ezt eredményezte számára —, példánk meggyőzően bizonyíthatja, mily aránytalan különbség volt az érsek által megvásárolt 2600 aranyforintos ház vételára és burgrechtje között. Önkéntelenül is felmerül a kérdés, vajon nem a vételár volt-e magas? Ha figyelembe vesszük, hogy 1403-tól kezdve 14 éven át, Kanizsai haláláig Bernhardi az érsek engedélyéből csak évi 25 aranyforintot fizetett bérlet címén,²⁹ 1425-től pedig ez az összeg a major censusával együtt 32 forintot tett ki³⁰ — a kérdésre igennel kell felelnünk. Magyarazatot, hogy miért fizetett a házért értékén felül, később próbálunk találni. Egyelőre elég levonnunk a következtetést, hogy adataink Bernhardi és a Kanizsaiak közti szoros üzleti kapcsolatról tanúskodnak. Ezek után nem hatnak túlzás gyanánt Bernhardi 1408-i szavai, hogy Himfi Benedek, az egykori bulgár bán és temesi ispán, „nagy jó ura és barátja volt”, Marcali Miklós, volt erdélyi vajda pedig bizalmas ügyeiben tanácsért fordult hozzá. Őnézettel jelenthette ki ugyanekkor, hogy családja, házanépe köztiszteletben áll, s ha valakit befogad családja, annak becsületessége felől senkinek sem lehet kétsége.³¹

Bernhardi életkorát csak találgathatjuk. 1422-ben még élt, de 1424-ben már néhainak mondják; 1393-ban felnőtt fiai voltak, 1424-ben pedig legidősebb fiától származó unokája is

már nagykorú.³² Himfi Benedekkel való kapcsolata nem nyújt közelebbi támpontot, mivel a bán 1381-ben halt meg³³ s így a terminus ante quem csaknem egybeesik 1382-i kamaraispánságával. Ha öregségére vonatkoztatjuk is 1408-i mentegetőzését, hogy azért válaszol röviden, mert nehezeze esik az írás és olvasás, akkor sem igen lehet I. Lajos uralkodásának utolsó évtizedénél korábbra tenni magyarországi megtelepedését.

Nem izmaelita eredetű az a Szerecsen Jakab kamaraispán sem, akinek vereteit a szerecsenfejet ábrázoló pénzverőjegy alapján oly könnyű felismerni. Páduai származású volt. Házai oklevelek nem mondják meg, honnan származott, László nápolyi király azonban 1393-ban Páduai Szaracén mesternek nevezte. Az azonosságot kétségtelenné teszi László további kijelentése, amely szerint halála után Cherso és Ossero szigetek testvére, Páduai János tulajdonába kerültek.³⁴ Működése I. Lajos korára esik s szinte egy generációval megelőzi említett testvére, Bernhardinak a kamaraispánságban társa, szereplését. A vagyont még ő, az idősebb testvér szerezte. Feleségével, aki Hont megyei nemes családból származott, itteni birtokokat kapott,³⁵ Lajos királytól az adriai Cherso és Ossero szigeteket nyerte adományul,³⁶ s ő vásárolta meg azt a két utcára néző budai házat, amelyet a kortársak mint Szerecsen Nagyházat emlegettek.³⁷ A Somogy megyei Mesztegyő mezőváros megszerzése azonban, amelyről a család a XV. században a nemességbe beolvadva nevezte magát, a fiatalabb testvér nevéhez fűződik. Ez 1397-ben Páduai Athowval együtt bérbe vette Garai Miklós bántól a Pago szigeten levő és a zengi sókamarát, valamint a dalmáciai harmincadot. A nagyméretű vállalkozás nem sikerült, a két tőkés 6383 aranyforinttal adós maradt. Az összegből Mesztegyőit 4800 aranyforint terhelte. Kötelezvényt adott, hogy három részletben megfizeti tartozását s vállalta, hogy mulasztása esetén ez kétszeresére fog emelkedni.³⁸ Nehéz helyzetében megvált a két adriai szigettől is s elcserélte azokat Zsigmonddal Tolna megyei birtokokért.³⁹ Kétségtelenül Garai kívánságára történt a csere, ő vetett szemet a szigetekre, amelyeket, királyi adománylevelet szerezve, azonnal birtokába is vett.⁴⁰ A tartozást mindez nem érintette, csak haladékat biztosított. Garai tehát várt 1399-ig, s bár ekkor perre vitte az ügyet, még mindig nem sietette a döntést. Csak amikor már meghalt Mesztegyői, hozatta meg 1402-ben az ítéletet annak fiai ellen, köteleztetve őket, hogy eredeti tartozásuk kétszeresét, 9600 aranyforintot fizeszenek neki.⁴¹ Az összeg túlon túl nagy volt ahhoz, hogy a pénzügyletekkel és gazdasági tevékenységgel felhagyó, feudalizálódó család előteremtse. A kérdést végül is úgy oldották meg, hogy a Mesztegyőiek eladták budai házukat Garainak 10100 aranyforintért.⁴² Nem hisszük, hogy valószínű adás-vétel történt, még ha ezt is mondja a róla szóló oklevél. A házak között egyedülállóan óriási összeg⁴³ tehát nem valószínű értéket fejez ki, bármily hatalmas volt a Szerecsen Nagyház, hanem egy súlyos adóssági ügy likvidálását.

Azt hisszük, a Mesztegyői—Garai-ügyhöz hasonló oka lehetett Kanizsai Jánosnak, amiért Bernhardi házáért 1393-ban oly összeget fizetett, amely egyáltalán nem volt arányban annak jövedelmezőségével.

Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy a pénzemberek és a nagyurak általában szemben állottak egymással. Vagyonszerző útjaikon együtt haladtak, vállalkozásaik túlnyomó többsége kedvező eredménnyel zárult, s csak akkor, ha nem sikerült az üzlet, fizettek a vesztes polgárok óvatos társaiknak. Bár arra is van példánk, hogy az előkelők maguk is részt vállaltak a kockázatból. Éppen Mesztegyői esete bizonyítja ezt. Mint említettük, 1397-ben Páduai Athowval közös vállalkozásának kudarca után a 6383 aranyforint tartozásból 4800 forint megfizetésére kötelezte magát. Azt gondolnánk, hogy a fennmaradó csaknem 1600 forint Páduaira hárult. Méltán lepődhetünk meg, hogy helyette Szepesi János zágrábi püspök, egyszersmind királyi titkos kancellár vállalta magára Garaival szemben az összegnek három, $533\frac{1}{3}$ aranyforintos részletben való megfizetését.⁴⁴ A kancellárt bizonyára nem jószíve indította arra, hogy Mesztegyői segítségére siessen. Sokkal valószínűbb, hogy az üzletben is negyedrészig érdekelve volt s ha az nyereséggel végződik, ma nem is sejtenénk, hogy része volt benne.

A vállalkozóknak csak hasznukra lehetett, ha részeltették a nyereségből az előkelőket. Ily érdekközösség nélkül éppen Szepesi János 1396-ban mint dalmát-horvát királyi helytartó aligha döntött volna el éppen Mesztegyői János javára egy rendkívül fontos pert s kötelezte volna földesuruk iránti engedelmességre Cherso és Ossero szigetek lakóit, akik nemességükre

hivatkozva megtagadták a szolgáltatások teljesítését.⁴⁵ Ebben a vonatkozásban sokatmondónak bizonyul az az önmagában egyébként jelentéktelen adat, hogy 1390-ben Lukács budai prépost, királynői titkos kancellár Szepesi János akkor még kápolnaispán és mások társaságában egy óbudai ügyet Szerecsen János budai házában tárgyalt meg.⁴⁶ A prelátusok és a patrícius tőkések kapcsolatának egyik érdekes jele ez.

Az olasz vállalkozók, ha szülővárosuk polgárainak hitelleveivel tarsolyukban megjelentek Magyarországon, itt éppen a főpapokhoz mint régi ügyfeleikhez fordulhattak. A pápai politika a püspöki kinevezésekkel, az előléptetések, tehát gyakori cserék rendszerével s mert minden kinevezésért jelentős összeg, az évi jövedelem fele jár az apostoli kamarának, a prelátusokat már rég adósaivá tette. Az új főpapoknak ugyancsak régóta olasz bankházak kölcsönözték, előlegezték budai exposituráik közvetítésével a kinevezési díjakat oly módon, hogy azokat kifizették helyettük Rómában.⁴⁷ A magyar prelátusok ezzel az olasz tőkéseknek adósaí s nyilván lekötelezettjei is lettek. Legalábbis annyira, hogy a bankházak számíthattak támogatásukra, ha üzleti érdekeiket érvényesíteni igyekeztek. De nem lehettek teljesen elfogulatlanok a főurak sem, főleg a délvidékiek. Közülük a Garaiak egyik rokonáról, valamint a Corbaviai grófokról tudjuk, hogy nagyobb tőkét helyeztek el a velencei gabonakamarában 5%-os kamatra.⁴⁸

Az otthon kellő összeköttetésekkel rendelkező olasz pénzember Budán hamar beleillesz-
kedhetett a magyarországi viszonyokba. A mantuai követ 1395-ben a bolognai Guidoti Bertalan-
hoz szóló váltót hozott magával, amelyet az 10% levonásával váltott be. A követ azt is elmondotta
róla jelentésében, hogy valósággal bankárja az előkelőknek, nagy barátságban van a mágnások-
kal, s ezek igen megbíznak benne. Pedig Guidoti 1391-ben még Bologna kincstartója s csak
száműzetése után került Magyarországra, úgyhogy legfeljebb három-négy éve lehetett Budán.
De már ez a rövid idő is elég volt ahhoz, hogy megnyerje a legelőkelőbbek bizalmát s a követet a
legaprólékosabban tájékoztassa a budai udvar viszonyairól.⁴⁹

Ugyanekkor a németországi tőke érdeklődése megélenkült Magyarország iránt. A nyugat-
német városok eddig is részt vettek a magyar kivitel és behozatal lebonyolításában, most azon-
ban már nem egyszerűen arról volt szó, hogy pl. kölni kereskedők szövetet hozzanak be és szarvas-
marhát vigyenek ki. A német terjeszkedés, túlmenően az egyes városok és kereskedők közti meg-
szokott kapcsolatokon, az egész magyar gazdasági életnek a befolyásolására irányult. Sok körül-
mény könnyítette munkáját és hártotta el az útjában álló akadályokat. Elsősorban az általános
fejlődés eredményeül kibontakozóan az országnak összefüggő gazdasági területté érése, amely
kívánja, sőt egyenesen szükségessé teszi az egységes irányítást, azután Zsigmondnak a szülői
házban és ifjú éveiben kifejlődött érzéke, amely hozzászoktatta a széles távlatokhoz s nem kis
mértékben az általános európai helyzet, amely a magyar királyt a német korona megszerzésére
ösztönözve, közte és a Ruprechtől idegenkedő párt között fegyverbarátságot teremtett. A válto-
zásnak rég ismert, mindenkor kellőképpen értékelt jele az 1405-i decretum, Zsigmond határozott
városfejlesztő programja. Ennek a reformnak, mint általában az időszak magyar gazdasági
politikájának irányítója német ember, Nürnbergi Márk volt, aki, akár mint Bernhardi vagy
Szerecsen, 1399-ben maga is harmincadispán és a budai aranypénzverde ispánja,⁵⁰ tehát hozzájuk
hasonló vállalkozó, éppen csak más körök érdekeit képviseli. A politikai kapcsolatok bizonyoságá-
nak pedig Ruprechtnek Kölnhöz intézett szemrehányását tekinthetjük: Vonja felelősségre azokat
a kereskedőket, akik Zsigmondnak Bécsben posztót és pénzt kölcsönöztek oly célból, hogy támogas-
sák fegyveres felkészülését ellene.⁵¹ A nyugatnémet városok nyilván tisztában voltak azzal, hogy
Ruprecht pártolásával elveszíthetik Zsigmond szövetségét s ez elzárja előlük a keleti piacokat,
aminek következtében az itt kihelyezett pénzüik is veszendőbe mehet.

A német gazdasági terjeszkedés az olaszhoz hasonlóan szövetségeseket keresett Magyar-
országon. Talált is, de a társadalom más rétegeiben. Az olasz, mivel ő a régiebb, a hagyományos
társadalmi tényezőkhöz kapcsolódott: a királyi udvarhoz és ezen belül a pénzügyi szervekhez,
továbbá az egyházi és világi nagybirtokosokhoz. A német a király személyes érdekeit támogatva
szintén igyekezett megszerezni a kamarák igazgatását, azonban főleg a városok polgárságát lán-
colta magához. A harc időnként heves volt és nyers formában is a felszínre tört. Az olasz tőke,
ha érdeke úgy kívánta, nem érve be a legfelsőbb körök támogatásával, aggály nélkül felhasználta

a legalsó tömegeket is. Azokat, melyek mindig fogékonyak az idegengyűlöletre, főleg ha rablással lehet ellenérzésüket összekapcsolni. Windeckenél olvassuk, hogy 1401-ben Zsigmond fogságba vetésekor a magyarok az idegeneket kiűzték, és pedig a lengyeleket, cseheket, németeket, svábokat, frankokat, rajnaiakat.⁵² Feltűnő, hogy az elzavart idegenek hosszú sorában nem említ olaszokat. Aligha a véletlen műve, hogy a nép gyűlölete Budán megkímélte ezeket. Két év múlva viszont, amidőn Kanizsai János főkancellár és Szepesi János, az egykori titkos kancellár vezetése alatt a klérus és a főurak nagyobb része Zsigmond ellen fordult s László nápolyi királyt léptette fel vele szemben, a német irányzat visszaadta a kölesönt. Rávette Zsigmondot, hogy fogasson el minden budai olaszt, aki csak elárulta a felfordulás heteiben, hogy szeretné Lászlót látni a trónon. Zsigmondot bizonyára nem is igen kellett biztatni. Saját szavai szerint letartóztatta az egész budai kolóniát, kivéve azokat, akiknek hűsége kérdéses sem lehetett.⁵³ Nyilván elsősorban Ozorai Pipót és környezetét számította az utóbbiak közé. Lefoglaltatta a gyanúsak vagyonát is, a dolog természetéből következőleg bizonyára szívesen, bár, amidőn válaszolt Firenzének a híres Coluccio Salutati kancellár által fogalmazott levelére,⁵⁴ megsértődve háritotta el a gyanúsítást: Oly csekély érték jutott kezébe, hogy az igazán nem ösztökélhetette rablásra, arról nem is szólva — folytatta —, hogy nincs az a haszon, amely igazságtalanságra rávenné, vagy oly gonosztett elkövetésére bírná, ami nevét vagy becsületét kisebbitené.⁵⁵

Bernhardi a fogságba kerültek között volt s vagyona, ha nem is teljes egészében, Zsigmond tulajdona lett. Elég késői írott feljegyzésből tudjuk mindezt. 1419-ben bíróság előtt védekezésül mondogta el Bernhardi, amidőn felelnie kellett, hogy az esztergomi egyház budai háza után járó censusnak miért csak a felét fizeti 16 év óta: Amidőn Zsigmond elfogatta őt s bizonyos ingó és ingatlan javaitól megfosztotta, a ház pedig szegénysége miatt omladozni kezdett, Kanizsai János csökkentette a bérösszeget, egyrészt tekintettel vagyoni helyzetének megromlására, másrészt azért, hogy módja legyen a ház kijavításáról gondoskodni.⁵⁶ A 16 évet visszaszámítva, pontosan 1403 bizonyul az események időpontjának.⁵⁷ Bizonyára túlzás Bernhardi kijelentése, hogy szegénységre jutott. Az évi 25 aranyforint bér, amelyet pontosan megfizetett, majd az összeg kétszerese, amelynek lerovását 1417-ig visszamenőleg elvállalta 1419-ben, arról tanúskodik, hogy még mindig jómódú ember maradt, s az is valószínű, hogy a politikai viharok lecsendesülése után visszakapta lefoglalt ingatlanait. 1408-i leveléből sem lehet kiolvasni, mintha önérzete és tekintélye megcsorbult volna. Sőt közéleti szereplése sem ért véget. A királytól ugyan közvetlenül többé nem nyert kamaraispáni megbízatást, Berzeviczi Péter tárnokmester azonban helyetteséül választotta maga mellé. Ennek szolgálatában 1420-i és 1422-i adatok szerint, tehát legalább két éven keresztül mint altárnokmester működött.⁵⁸

Budának pénzügyletekkel foglalkozó patríciusai közt az olasz és német versenytársak mellett a XIV. és XV. század fordulóján izmaelitákra sehogyan sem akadunk. A nevük vagy pénzverőjegyük alapján izmaelitáknak vélték olaszoknak bizonyultak, az általános helyzet meg egyenesen arra utal, hogy keleti származásúaknak nem is lett volna módjuk a pénzügyi államapparátusba beleilleszkedniök. Mert vajon honnan szereztek volna hitelt vagy tőkét, arról nem is szólva, hogy az eddig ismert háztulajdonos-nevek közt sem találunk izmaelitának látszókat. Schulek feltevéséhez, hogy a Chimlei név izmaelita eredetű, nem tudunk hozzászólni, a kérdés eldöntése nálunknál hivatottabbakra vár, úgy véljük azonban, hogy már az elmondottak alapján is helyes volna Anjou-kori pénzeink korrendjének megállapításánál az izmaelita-hipotézissel szakítani s a pénzverőjegyek értelmének meghatározásánál nem a XIV. századi magyar és a korábbi bulgár pénzek jegyeinek hasonlóságából kiindulni.

Eredményeink az FB jelű Zsigmond-féle veretek kronológiai rendjét csak módosítják, amennyiben megjelenési idejükül a Schulek által tágan megállapított 1387—1420 évkör helyett a XIV. század utolsó éveit, pontosabban az 1392 és 1396 közti időszakot kell tekintenünk. Viszont egyáltalán nem egyeztethetők össze a feltevással, hogy 1358 és 1364 közt készültek I. Lajosnak ugyanilyen jellel ellátott pénzei. Bernhardi életrajzi adatai alapján — a ma ismert forrásanyagra támaszkodva — azt kell gondolnunk, hogy a monogramját feltüntető veretek I. Lajos uralkodásának utolsó éveiben készültek. Tehát akkor, amidőn Schulek szerint az aranyforint verése szünetelt, a garasé pedig évtizedekre megszakadt.

J E G Y Z E T E K

- ¹ Réthy L., Magyar pénzverő izmaeliták és Besarábia. Arad 1880.
- ² Uo. 21.
- ³ Schulek A., Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük. II. A budai pénzverésről Károly Róbert-től Zsigmondig. Numizmatikai Közöny XXX—XXXI (1931—32) 48. kk.
- ⁴ Collectio Montenuovo. Die ungarischen Münzen des Fürstlich Montenuovo'schen Münzcabinetts sowie die südslawischen Münzen (Bulgarien, Serbien und Bosnien). Frankfurt a. M. 1886.
- ⁵ Horváth H., A budai pénzverde művészet-története a késői középkorban. Numizmatikai Közöny XXX—XXXI (1931—32) 28. kk.
- ⁶ Schulek i. m. 57, 69.
- ⁷ Uo. 56.
- ⁸ Schulek A., Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük. I. Károly Róbert. Numizmatikai Közöny XXV (1926) 140.
- ⁹ Dl. 9579.
- ¹⁰ Csánki D., Kunc ispán majora Budán. Századok XL (1906) 685. kk.
- ¹¹ „... ad quod idem magister Franciscus sigillum suum proprium propter maiorem rei evidentiam penes sigilla nostra presentibus inponendo se et suos successores sponte obligavit coram nobis testimonio presentium mediante.”
- ¹² Zsigmondkori Oklevéltár. I. köt. Bp. 1951, 877.
- ¹³ Fejér G., Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. IX/7. köt. 452. — A legrégibb adatok, amelyek Bernhardit budai kereskedőnek nevezik, 1373-ból ismeretesek. Vö.: Áldásy A., Adatok Nagy Lajos király olaszországi összeköttetéseihez. Történelmi Tár. Új folyam XI (1910) 4. kk.; Pápai tizedsedők számadásai. 1281—1375. Bp. 1887, 459. (Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Ser. I. tom. I.). Erre a két adatra Kubinyi András hívta fel figyelmünket.
- ¹⁴ Zsigmondkori Oklevéltár. I. köt. 8.
- ¹⁵ Házi J., Sopron szabad királyi város története. Sopron 1921, I/1. köt. 222.
- ¹⁶ Zsigmondkori Oklevéltár. I. köt. 2710. — Fejér i. m. X/8. köt. 407.
- ¹⁷ Házi i. m. I/1. köt. 262. kk.
- ¹⁸ Thallóczy L., A kamara haszna (lucrum camerae) története kapcsolatban a magyar adó- és pénzügy fejlődésével. Bp. 1879, 171.
- ¹⁹ Ennek átszállításakor Velencétől vámmentességet kért és kapott. S. Ljubić, Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i mletačke republike. Zagreb 1874, IV. köt. 410. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium IV.)
- ²⁰ Uo. IV. köt. 401.
- ²¹ Wenzel G., Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. Bp. 1876, III. köt. 674. (Mon. Hung. Hist. Acta externa. III.)
- ²² Zsigmondkori Oklevéltár. I. köt. 877, 2710, 3566.
- ²³ Uo. 3072.
- ²⁴ Az esztergomi főkáptalan fekvő s egyéb birtokaira vonatkozó okmányok tára. Pest 1871, 90. — Fejér i. m. X/2. köt. 163. — Vö.: Pór A., Az esztergomvárbeli Szent István első vértanúról nevezett prépostság története. Bp. 1909, 15.
- ²⁵ Pl. Zsigmondkori Oklevéltár. I. köt. 2641, 5593.
- ²⁶ Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk. Nagy I., Véghely D. és Nagy Gy. Bp. 1890, II. köt. 257. A „lagena alecum vulgo tun dicta” magyarázata: Szamota—Zolnai, Oklevélszótár. Bp. 1902—1906, 987.
- ²⁷ Zsigmondkori Oklevéltár. I. köt. 5218.
- ²⁸ Uo. 5489.
- ²⁹ Esztergomi káptalan magánlevéltára. Lad. 53. Fasc. 3. No. 4.
- ³⁰ Csánki i. m. 697.
- ³¹ Velencei állami lt. Dispacci Ungheria fogl. 256. OL. Filmtár.
- ³² Csánki i. m. 694.
- ³³ Holub J., Himfi Benedek halálának éve. Turul 37 (1922—23) 37.
- ³⁴ Wenzel i. m. III. köt. 739. — Vö. még: Kardos T., Magyar tárgyú fejezetek Giovanni da Ravenna emlékiratában. Egyetemes Philológiai Közöny LX (1936) 289.
- ³⁵ Zsigmondkori Oklevéltár. I. köt. 880, 653, 987.
- ³⁶ Fejér i. m. IX/4. köt. 338.
- ³⁷ Zsigmondkori Oklevéltár. II/1. köt. Bp. 1956, 2199.
- ³⁸ Uo. I. köt. 4659.
- ³⁹ Uo. 4762.
- ⁴⁰ Uo. 4790. — Fejér i. m. X/2. köt. 454, 494, 645.
- ⁴¹ Zsigmondkori Oklevéltár. II/1. köt. 1727.
- ⁴² Uo. 2199.
- ⁴³ „Ez a legnagyobb ár, melyet okleveleink ama századokból fenntartottak.” Salamon F., Budapest története. Bp. 1885, III. köt. 221.
- ⁴⁴ Zsigmondkori Oklevéltár. I. köt. 4659.
- ⁴⁵ Fejér i. m. X/2. köt. 366. — Az ítélet a két sziget kiváltságainak megsemmisülését — magyar viszonylatban a lakosok jobbjágyorsba süllyedését — jelentette.
- ⁴⁶ Zsigmondkori Oklevéltár. I. köt. 1769.
- ⁴⁷ Vö.: Mayer B., Pápai bankárok szerepe Magyarországon a középkor végén. Századok LVII—LVIII (1923—24) 648. kk.
- ⁴⁸ Zsigmondkori Oklevéltár. I. köt. 558, 2911, 3067.
- ⁴⁹ Thallóczy L., Mantovai követjárás Budán. Értekezések a történelmi tudományok köréből. XX. köt. 4. sz. Bp. 1905, 73, 109. — A leleszi prépost 100 forintnyi kölcsönét Guidoti kassai megbízottjának fizette vissza 1395-ben. Zsigmondkori Oklevéltár. I. köt. 4212.
- ⁵⁰ Házi i. m. I/1. köt. 261. — Zsigmondkori Oklevéltár. I. köt. 6107.
- ⁵¹ Zsigmondkori Oklevéltár. II/1. köt. 2181.
- ⁵² Eberhart Windeckes Denkwürdigkeiten zur

Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds. Hrsgg. von W. Altmann. Berlin 1893, 14.

⁵³ Zsigmondkori Oklevéltár. II/1. köt. 3131.

⁵⁴ Uo. 2977.

⁵⁵ Uo. 3131.

⁵⁶ „...ex quo ipse alias per serenissimum dominum nostrum regem captus et quibusvis bonis suis mobilibus videlicet et immobilibus privatus extitisset prefataque domus propter eius paupertatem in aliqua sui parte rupta et desertata fuisset.”

Esztergomi káptalan magánlevéltára. Lad. 53. Fasc. 3. No. 4.

⁵⁷ Három Pest, illetőleg Fejér megyei birtok tulajdonjogát is elkobozta Zsigmond Bernhardtól. Ezeket a falvakat azonban Bernhardi még 1403 előtt elzálogosította, úgyhogy 1407-ben, amidőn Zsigmond intézkedett felőlük, már a második zálogbirtokos kezében voltak. Dl. 42.926. és 87. 787.

⁵⁸ Pozsony város levéltára. Középkori oklevelek 790. OL. Filmtár. — *Házi* i. m. I/2. köt. 211. kk.

CONTRIBUTO ALLA QUESTIONE DEI CONI DEGLI ISMAELITI

Secondo una tesi prevalente nella letteratura di numismatica ungherese magistri della zecca ismaeliti hanno svolto la loro attività non solo nel sec. XIII., ma anche in quello posteriore. A prova di tale tesi si adduce, da una parte, il fatto che fra i conii visibili su monete bulgare e su certe monete di Luigi I. (1342—1382) e di Sigismondo (1387—1437) vi è una grandissima somiglianza e, d'altra parte, che il conio di Jacobus Sarachenus, magistro della zecca, riportato per nome dai diplomi, una testa di negro, ricordalo stemma della Bessarabia (tre teste di negro su uno scudo). E' senza dubbio sorprendente quanto si somiglino fra di loro i segni che si vedono in primo piano nella figura 1ª che raffigurano rispettivamente i conii delle monete bulgare, e quelli delle monete ungheresi; questa somiglianza è però casuale. Il conio ungherese è infatti il monogramma di Franciscus Bernhardi. Tale identità è resa indubbia dal sigillo del Bernhardi imposto da lui stesso su un diploma del 28 luglio 1409 rilasciato da quattro giurati della città di Buda (fig. 2^a e 3^a).

Il Bernhardi, d'origine fiorentina, fu nel 1382, nel 1389 e nel 1396 «comes tricesimarum» cioè ispezionava le gabelle di importazione e di esportazione, nel 1387 «lucrum camerae» — cioè ispettore per le tasse, nel 1392 e 1396 poi «comes camerae» della zecca. Sotto due re fu l'amministratore dei più importanti redditi dello stato, probabilmente in qualità di imprenditore-affittuario. Da Sigismondo ottenne occasionalmente anche qualche incarico diplomatico. Nel 1397, diretto a Firenze, donde riportò poi una notevole quantità di tessuti, svolse con buon risultato trattative a Venezia per incarico del re. Egli non cercava di trasformare in proprietà fondaria il guadagno proveniente dalla sua attività affaristica, rimase un borghese. Quand'anche avesse ricevuto qualche potere dal re, supponibilmente per sconto di precedenti prestiti, non l'aveva conservato a lungo. Un potere abbastanza grande, ottenuto nel 1389, fu da lui venduto dopo cinque anni per 4000 fiorini d'oro. Delle famiglie aristocratiche ebbe relazioni particolarmente strette con Giovanni Kanizsai, arcivescovo di Strigonia, col cancelliere generale del re e col fratello di lui, con Nicola Kanizsai, incaricato del controllo regio sulle città. Anche Nicola Marezali, voivoda della Transilvania si rivolgeva a lui per consigli in certi suoi affari riservati. Non appare dunque un'esagerazione se in una sua lettera del 1408 chiama il bano e conte di Temes Benedetto Himfi «grande mio signore e amico». In pari tempo dichiarava di essere fiero che la

sua famiglia, la sua casa era una «honesta chaxa», nessuno doveva dubitare dell'onestà di chiveniva accolto dalla sua famiglia. (Per la firma della lettera: v. fig. 5^a.)

Come il Bernhardi, fu d'origine italiana, padovana, anche Jacobus Sarachenus, «comes camerae», che svolse la sua attività nell'epoca di Luigi I. Accumulò notevoli sostanze, acquistò due isole adriatiche (Cherso e Ossero), e comperò a Buda una grande casa che dava su due strade. Sua moglie, nata da una nobile famiglia ungherese, portò in dote varie proprietà site nel comitato di Hont. Suo fratello, Johannes Sarachenus, «comes camerae» anche egli stesso, acquistò verso la fine del sec. XIV. la città e il podere di Mesztegnyó nel comitato di Somogy. La sua famiglia si è poi feudalizzata, i suoi discendenti diventarono dei nobili ungheresi col nome di Mesztegnyói Szerecsen. Johannes Sarachenus svolse uno dei suoi maggiori affari (l'appalto del sale e del tricesimo in Dalmazia conclusosi con perdita) con la partecipazione di Giovanni Szepesi, vescovo di Zagabria e cancelliere segreto del re.

Gli imprenditori italiani stabilitisi a Buda entrarono facilmente in contatto con i prelati ungheresi essendo questi clienti di banche italiane. Essi usavano prendere in prestito da banchieri italiani le tasse da pagarsi alla camera apostolica per le nomine ad alte cariche ecclesiastiche. Coll'aiuto dei prelati ungheresi gli imprenditori potevano facilmente adattarsi alle condizioni ungheresi. Un esempio caratteristico ne offre il caso di Bartolommeo Guidotti, bolognese. L'ambasciatore di Mantova, nel 1395, gli presentò infatti una cambiale a lui intestata ed egli la pagò detraendone il 10%. A dire dell'ambasciatore egli era una specie di banchiere dei magnati, era in grande amicizia con loro ed essi avevano una grande fiducia in lui. Eppure nel 1391 il Guidotti era stato ancora tesoriere di Bologna e si era trasferito in Ungheria solo dopo l'esilio, cosicchè avrà potuto vivere a Buda da non più di 3—4 anni.

A cavallo dei secoli XIV—XV. anche il capitale di Germania cominciò a dimostrare un più vivo interesse per l'Ungheria. Le città della Germania occidentale avevano già prima partecipato al movimento dell'importazione e dell'esportazione, ma ora l'espansione tedesca, oltre ai rapporti normali fra le singole città e i singoli commercianti, tendeva ad influire su tutta la vita economica ungherese. Il segno di questo cambiamento già da tempo conosciuto è il decreto del 1405, il risoluto programma di Sigismondo per lo sviluppo delle città. Il promotore di questa riforma e, in generale, della

politica economica ungherese dell'epoca, è un tedesco, Marco di Norimberga, il quale fu, come Bernhardi o Sarachenus, egli stesso «comes tricesimarum» e commissario della zecca d'oro a Buda nel 1399: dunque un imprenditore anch'egli come gli altri due, solo che rappresentava gli interessi di tutt'altri ambienti.

L'espansione economica tedesca, come quella italiana, cercava alleati in Ungheria. Ma, mentre l'espansione italiana, essendo più antica, si riconnetteva ai fattori sociali tradizionali: alla corte reale e più particolarmente agli organi finanziari, poi ai latifondisti ecclesiastici e laici, quella tedesca invece, benchè appoggiando gli interessi personali del re cercasse anch'essa di prendere in mano la direzione delle camere, voleva aver presa principalmente sulla borghesia delle città. La lotta diventava di tempo in tempo aspra ed assumeva talora forme crudeli. Il capitale italiano, se i suoi interessi lo richiedevano, si valeva anche delle masse più umili. Secondo il Windecke, nel 1401, quando Sigismondo fu imprigionato, gli ungheresi cacciarono gli stranieri, i polacchi, i cechi, i tedeschi, gli svevi, i franchi, i renani. E' degno di rilievo il fatto che nella lunga serie degli stranieri cacciati gli italiani non sono menzionati. Non è certo dovuto al caso che questi siano stati risparmiati dall'odio popolare. Due anni dopo, invece, quando, guidati da Giovanni Kanizsai e Giovanni Szepesi, l'ex

cancelliere segreto, il clero e la maggior parte dei magnati si erano rivolti contro Sigismondo appoggiando di fronte a lui Ladislao re di Napoli, la corrente tedesca si prese largamente la rivincita. Indusse Sigismondo a far arrestare tutti gli italiani di Buda, i quali nei giorni del disordine avevano palesato il desiderio di veder volentieri sul trono Ladislao. Sigismondo fece arrestare tutta la colonia italiana di Buda tranne quelli nella cui fedeltà non potevano sorgere dubbi. Bernhardi si trovò fra gli imprigionati e i suoi beni, anche se non interamente, passarono nelle mani di Sigismondo. I beni immobili gli furono poi restituiti, ma solo quando le burrasche politiche erano già sedate.

Fra i patrizi di Buda che si occupavano di affari finanziari, sul volgere dei secoli XIV. e XV. non si trova, accanto ai concorrenti italiani e tedeschi, traccia alcuna degli ismaeliti. Quelli ritenuti come tali per il nome o per il conio, risultano italiani; d'altronde, la situazione generale ci induce a dubitare che persone d'origine orientale abbiano potuto inserirsi nell'apparato finanziario dello Stato. Da dove, infatti, avrebbero potuto procurarsi un credito o un capitale, non parlando poi del fatto che fra i nomi dei proprietari di case non si trovano tali da poterli ritenere nomi ismaeliti. Così la tesi sugli ismaeliti risulta insostenibile.

TAVOLA DELLE ILLUSTRAZIONI

Fig. 1. Sopra: Segni "mongolici" su monete bulgare, dietro Réthy. Sotto: Alcuni segni ungheresi (ismaeliti) riscontrabili nel catalogo Montenuovo

Fig. 2. Sigillo di Bernhardi

Fig. 3—4. Le ultime righe del diploma del 28 luglio 1409 col sigillo di Bernhardi

Fig. 5. La firma della lettera di Bernhardi datata il 10 novembre 1408